

Юрій Косач (талант і химери)

Коли дивом вередливої долі у вересні 1943 року я потрапив до Львова, то нової галицької та еміграційної літератури, що творчо виявила себе наприкінці 20-х, а особливо в 30-ті роки, я майже не знав. І це зрозуміло: Схід України був відокремлений від її Заходу залізним муром. До того ж для мене ті самі 30-ті були роками переслідувань, цькувань і поневірянь у тюрмах, на етапах, у конц-таборах. Згодом — піднаглядне півріччя на “волі”, а далі — так само піднаглядні роки німецької окупації. Отож чи міг я щось там знати й читати з західньоукраїнських та еміграційних друків? Прибувши до Львова, я відразу накинувся не тільки на періодику Галичини, а й, по змозі, на книжкові видання. У багатій бібліотеці Оссолінеум, куди я почав учаштати, мені випадково потрапив до рук “*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” (“Польсько-український бюлетень”) — орган, як я довідався, спрямований на порозуміння двох народів. Душею цього бюлетеня були відомі польські діячі й публіцисти: Владзімеж Бончковський та Леон Васілевський. Мене ця новина зацікавила. Я почав переглядати бюлетень. В одному з чисел натрапив на поезії Юрія Косача під заголовком, як затрималося в пам’яті, “Нюрн-берзькі містерії”. Вірші були вправні, а головне — надхненні. Я ще не читав поезій українських авторів з таким наставленням. Але, може, я просто не знав інших поетів Галичини й еміграції? Може,

таке наставлення було тоді модним? У дусі часу? Не знаю. Але незалежно від ідейного спрямування цих поезій, я відчув, що вони на пристойному мистецькому рівні. Незабаром я дістав збірку віршів Косача “Черлень”, сама назва якої мене заінтригувала: мало хто перед Косачем уживав це слово. Мені вдалося, що цей неологізм його створено від “черлений”, тобто темно-червоний. То була химерна юнацька збірка, в якій відбилося все: і бунтарські національні та соціальні мотиви, і в'язничні настрої, і роздуми на історичні теми (Хмельниччина, Гайдамаччина), і романтика недавньої національно-визвольної боротьби, і філософські медитації та ліричні переживання молодого мандрівника у Празі, Берліні та Парижі, і врешті, його поетичні враження від багатющої світової літератури й культури. І все це було ввібрано не в звичайні для українського традиційного віршування ритмічні й семантичні форми, а в оновлені, по-новому висловлені та подекуди навіть деформовані. Одне слово, дух бунтарства й модерних шукань виразно позначився на цій першій Косачевій збірці, що не могло мені не сподобатись.

Косач повернувся до Львова за кілька місяців перед моїм приїздом. Приїхав він з Берліну, з самого лігвища гітлерівської Німеччини, де перебував від початку війни. За дуже загальними, але певними відомостями, його, досконалого знавця німецької, польської, української і російської мов, відразу якимось чином заангажували у відділ пропаганди міністерства закордонних справ, а згодом — у такий самий відділ міністерства окупованих східних територій Альфреда Розенберга. Лише навесні 1943 року він покинув цю працю й приїхав до Львова. Львів'ян Косач відразу зачарував і своїми доповідями в Літературно-мистецькому клубі, і оригінальними статтями в “Наших днях”, і п'єсою “Облога”, яку з великим успіхом поставив у місцевому театрі Володимир Блавацький.

Познайомилися ми з Юрієм Косачем у Літературно-мистецькому клубі невдовзі після його приїзду. Це було або перед або в день моєї доповіді про репресованих українських письменників та вчених. В усякому разі, пригадую, що наша перша довша розмова була саме про долю літераторів у роки сталінського терору. Йому ця тема, видно, боліла. Пізніше ми разом виступали на літературному вечорі, присвяченому, здається, 65-річчю О. Олесь. Я обговорював проблему “Олесь у радянській критиці”. Косач говорив про поезію Олесь взагалі, а Валеріян Ревуцький — про його драматургію. Актори декламували Олесеві поезії. Вечір був досить успішний. При іншій нагоді ми спільно брали участь у вечорі сучасних українських поетів, коли свої твори читали Іван Багряний, Михайло Орест, Олекса

Веретенченко, Юрій Косач і можливо, хтось ще, а твори Святослава Гординського — декламував котрийсь із акторів. Я виступав як коментатор кожного з учасників вечора. У Львові ми інколи зустрічалися в ресторані Літературно-мистецького клубу й випивали по чарці. Світоглядний бік його життя мені тоді був мало відомий. Розповідали, що в юнацькі роки він залицявся до націоналістів донцовського напрямку і навіть починав поетичну кар'єру в журналі Донцова. Згодом нібито перекинувся до радянофільських “Нових шляхів” Антона Крушельницького. Потім сидів у польській тюрмі, а 1933 року емігрував до Праги, звідки перебрався до Парижу, і з Парижу — до Берліну, де затримався найдовше. Про тогочасне світобачення Косача дещо підказували його “Нюрнберзькі містерії”. А тепер у Львові він декламував себе гетьманцем. Я на всі ці його політичні викрутаси дивився вибачливо, як на пригоди й витівки поетичної натури. Як особистість і літератор, як людина належної культури, Косач мені подобався. Зблизившись, ми не стали друзями, але симпатію чи якоюсь мірою довір'я обопільне мали.

Косач провадив безжурне й веселе життя. Його любила львівська інтелігенція, зокрема артистичний світ Львова. Саме десь у той час у нього почався роман з Мар'яною Кричевською. Це була донька одного з видатних братів, тільки не знаю, чи Кричевського Василя, патріарха українського малярства й архітектури, який пізніше емігрував до Венесуелі (де 1952 року на 79 році життя помер), чи молодшого його брата — Кричевського Федора, що його 45-го року захопили радянські людолови чи то в Варшаві, чи на Шлезьку, й перевезли до Києва (де він у злиднях, зневазі й переслідуванні помер 1947 р.). Мар'яна, здається, теж належала до тих представників молодшого покоління, що любили веселе, гоїне життя. Вони з Косачем швидко зійшлися в життєвих уподобаннях і стали нерозлучними, а незабаром — і одружилися.

* * *

Десь так у грудні 1943 року Григорій Лужницький, голова львівської письменницької спілки, якось поскаржився мені:

— Маємо клопіт з Косачем.

— Що саме?

— Сидить заарештований в кримінальній поліції.

— Як, за віщо? — питаю здивовано.

— Подзвонили мені з “кри-по” — себто кримінальної поліції — і питають, чи є в нас такий письменник — Косач? Я відразу підтвер-

джу, що є. “То він, — кажуть мені, — у нас затриманий”. — За що? — “За крадіжку”. Я негайно поїхав. Виявляється, наш друг ішов уночі, добре випивши, і на якійсь вулиці побачив вітрину з дитячими речами. Чи вона не була як слід закрита, чи він сам зумів якось її відкрити, але факт, що він заліз у ту вітрину і почав напаківувати кишені дитячими шапочками, панчішками тощо. Там його поліцай і схопив. Я, — каже Лужницький, — почав переконувати, що це вчинок з “білої гарячки”, що дитячі панчішки Косачеві не потрібні — він дітей не має. У поліції сказали, що вони випустять Косача, тільки я мушу гарантувати, що він більше таких “жартів” не робитиме. Мені, звичайно, таку гарантію довелося дати, бо не міг же я залишити його в буцегарні. Хоча я зовсім не певний, чи наш Юрцьо завтра не втне якоїсь нової штуки.

Д-р Лужницький був у доброму гуморі і розповідав про все те з вибачливою посмішкою.

Надійшов новий 44-ий рік. Львів'яни за доброю традицією влаштовували родинні чи й ширші групові зустрічі нового року десь у громадських або мистецьких закладах. Ми з дружиною, хоч і мали запрошення на таку ширшу зустріч, з різних причин не змогли туди піти й зустрічали новий рік у родині нашого господаря, про що я вже розповідав окремо. А загалом ті львівські новорічні зустрічі, казали мені, були менш чи більш пишні залежно від учасників та організацій, що їх влаштовували. Першого й другого дня після новорічних свят я нікуди не виходив, мавши якусь пильну роботу. На обід до ЛМ клубу я прийшов тільки на третій день. І тут відразу мені переказують сенсаційну новину: на зустрічі нового року в одного вельми поважного громадянина, де зібралася, можна сказати, сметанка львівської інтелігенції, серед яких були й Косач та Мар'яна, зникло коштовне хутро котроїсь пані. Наступного дня люди побачили те хутро на Мар'яні, коли вона з Косачем поважно зайшла в обідню пору до клубного ресторану. Скандал був на все місто! Хутро з Мар'яни, звісно, зняли. Але на Косачеві лишилася пляма, що це він організував цю аферу.

“Що за нечиста сила?! — подумав я. — Як воно так могло бути? Чому це з ним таке трапляється? Тут якийсь непорозуміння!” Вирішую довідатись докладніше. Звертаюся до кількох компетентних людей. Дістаю кілька версій. Найдостовірнішу з них викладаю нижче.

Та бучна зустріч нового року відбувалася чи не в помешканні голови Львівської станиці УЦК інженера Лева Яцкевича. Як на ті часи, була там досить добра закуска й достатньо вибагливих напоїв.

Численне товариство гарно забавлялося. Косача з Мар'яною спочатку не було. Надійшла 12 година ночі. Господар та його дружина пані Леся привітали гостей і всі тоді з ентузіазмом “розпили” старий рік і голосно привітали новий 1944-ий. Почалися безжурні розваги, жарти, співи й танці. У цю хвилину до приміщення заходить Косач з Мар'яною в супроводі двох німців-есесівців високої, нібито навіть полковницької ранги. Вони були вже на доброму підпитку й у піднесеному настрої. Господарі чемно зустріли їх, запросили до товариства, до чарки й перекуски. Вони не відмовилися, випили й хутко ввійшли у веселе товариство. Як вони себе там взагалі поводити, — не знаю. Але через деякий час, коли всі особливо розгулялися, німецькі гості, а з ними Косач з Мар'яною, раптом надумали йти. Одяглися собі й поїхали. Українське товариство й далі собі весело розважалося. Зрештою, однак, і вони почали розходитись. І ось тоді виявилось, що найдорожче хутро пані Лесі Яцкевич зникло. Це не тільки була велика особиста втрата, але й небачений скандал. Хто таке міг втяти?

Прикра ця новина негайно облетіла всіх гостей, що були на зустрічі. Всі насторожились. Та раптом на другий день нового року, Мар'яна з Косачем приходять на обід в ресторан ЛМ клубу. На Мар'яні гарно лежить розкішне хутро пані Яцкевич. Сила людей, які знали вже про пригоду з хутром, відразу звернули на це дивовижжя увагу. Що робити? Як бути? Та Косач же! І Кричевська теж неабияке для українців ім'я! Але нема ради. Знайшлися “дипломати” — вони тихенько, один на один, з'ясували Косачеві ситуацію. Він ніби й не збентежився, а тільки не то здивовано, не то байдуже зауважив:

— Хіба? Ну то заберіть те хутро.

І його без зайвого галасу забрали, накинувши Мар'яні на плечі її “забутого” плаща. Здавалося б, що цю скандальну й прикру справу було тихо-мирно залагоджено, і про неї можна б і забути. Але так не сталося. Ця подія сколихнула цілий український Львів, а ім'я письменника Косача відмінювалося на всі лади. Управа спілки письменників мусила зайняти якусь позицію щодо цього — коли не прилюдно, то принаймні перед своїм членством.

Довідавшись із кількох джерел про цю історію, я був приголомшений. Мені не сила було збагнути — як це Косач міг бути причетним до такої скандальної справи. З Косачем я тоді не зустрічався. Сказати правду, я навіть почав уникати його. Мені чомусь стало неприємно взагалі спілкуватися з ним. Але одного дня раптом сам Косач підійшов до мене й сказав, що хоче зі мною

поговорити. Ми сіли осторонь. Він почав з того, що, мовляв, я напевне чув про історію з хутром, до якої чіпляють і його ім'я, та про те, що управа спілки збирається його судити. Я відразу визнав, що про цю історію з хутром таки чув, а про суд у спілці чую вперше.

— Так от, — продовжував він, — якби справді такий суд у спілці затіяли, то я просив би вас бути моїм захисником на ньому.

Це була несподівана пропозиція. Я не хотів розчарувувати Косача й з місця відмовлятися. Бо ж і як я міг щось там обіцяти, коли зовсім не знав суті справи! Тому я попросив його розповісти, як воно було насправду. Косач почав мені розповідати — плутано й суперечливо, інколи наївно-простакувато. Ось та розповідь у кількох словах.

У той новорічний вечір Косачеві знайомі німці-військовики запросили їх двох (Косача з Мар'яною) на вечірку до німецького казино. Вони пішли і там добре випили. Тоді Косач запропонував своїм німецьким друзям завітати ще й на український вечір, куди його теж було запрошено. Поїхали. У Яцкевичів ще хильнули. Чи довго там гуляли, він не пам'ятає. Знає тільки, що німці закомандували податись ще на якийсь німецький вечір. Поїхали туди, а далі чомусь, каже він, “я опинився вдома й заснув”. Мар'яна не поїхала додому з ним. А вранці повернулася у тому хутрі. Де вона була, що то за хутро, відкіля воно взялося, — він не знав і не питав. Мар'яна одягла його, коли пішли на обід. І тут з'ясувалося, що то хутро Лесі Яцкевич. Оце й уся історія. Він до неї тільки випадково, отак собі збоку, причеплений.

Я вислухав цю Косачеву розповідь, і мені стало сумно. Я побачив, що тут щось не тримається купи і з логічного, і з морального, і з чисто людського боку. Як він міг не поцікавитись, де провела дружина цілу ніч? Де взяла, хто їй дав і за що це дороге хутро? Нарешті, що то за німецькі “друзі”? Звідки в нього такі товариські контакти з тими есесівськими офіцерами? Все це говорило не на користь Косача, проте я обіцяв йому, що коли справді “суд” відбуватиметься, то я буду там його довіреном.

Після цієї розмови я зв'язався з д-ром Лужницьким і спитав, чи справді плянується суд. Так, плянується, — відказав він. “Справа, — каже, — набрала такого розголосу, що ми мусимо зайняти до неї своє становище. Це, звичайно, не буде якийсь громадський широкий суд. Він, скоріше, відбудеться лише задля нашого внутрішнього вжитку. Ми мусимо відмежуватися від подібних вчинків наших членів”.

Я сказав Лужницькому, що Косач просив мене на випадок суду заступати його інтереси. Колега Лужницький з цього зрадів і повідомив, що на управі цей суд доручено провести йому. У члени

суду запропонували Василя Кархута, а я буду третім членом. “Таким чином, — сказав він, — будемо вважати, що суд сформовано”.

Невдовзі ми таки й зібралися, щоб з'ясувати всю цю справу. Ми об'єктивно обмірковували її і причетність до неї Косача. Ні в кого з членів суду не було бажання знеславити Косачеве ім'я. Ішлося тільки про те, щоб знайти такий модус вівенді, який дозволив би зберегти честь письменника й остеріг інших від вчинків, що компромітують ім'я члена нашої організації і саму організацію. Кінець кінцем ми одноставно ухвалили приблизно таке:

Немає доказів, що письменник Юрій Косач особисто причетний до події, яка мала місце на зустрічі нового року в помешканні Лева Яцкевича. Але факт, що та подія сталася в товаристві, з яким Косач прибув на вечір, і з людиною близькою до Косача, кидає тінь і на нього, і на письменницьку організацію, до якої він належить. Отож з погляду на прикрість, якої зазнала спілка письменників через причетність її члена до згаданої вище події, радимо всім нашим членам і в першу чергу Юрієві Косачу, надалі бути обачнішими й уникати таких ситуацій та вчинків.

Д-р Лужницький, пригадую, вніс був пропозицію такого орієнтовно змісту: беручи до уваги, що це не перша халепа з Косачем, ухвалити бодай символічні санкції — позбавити Косача членства в ЛМ клубі й спілці на чотири чи шість тижнів. Але я рішуче не пам'ятаю, чи ми такі санкції ухвалювали. Мені здається, що ми погодилися не загострювати ситуації навіть такими дрібними санкціями, задовольнившись лише загально-моральними ухвалами.

Уже в США я зустрівся з тим самим інженером Левом Яцкевичем. У розмові ми зачепили історію з Косачем і крадіжкою дорогого хутра. Яцкевич не заперечував фактів участі Косача з Мар'яною й двома есесівськими офіцерами у фіналі новорічної зустрічі і зникнення коштовного хутра його дружини, яке за день чи два побачили на Косачевій дружині. Але він заперечує, що був суд над Косачем. Принаймні, він не пам'ятав такого. Все, мовляв, обійшлося тихо й мирно. Мав я ще листа зі Львова від когось із молодих літераторів, у якому суд над Косачем також вважався малоймовірним. Очевидячки, що і Яцкевич, і мій молодий приятель з львів'ян, як і ширша громада Львова, могли не знати про той суд, бо не був він прилюдним і не передбачалося сповіщати про нього в пресі. Це був суто внутрішній спілчанський захід, розрахований на те, щоб справити моральний вплив на членство спілки. Головне ж ішлося, аби якось вплинути на Косача, і тільки. Тож мене не дивує, що про нього не чув навіть Яцкевич.

Закінчуючи першу книгу своїх “Зустрічей і прощань”, я схематично був накреслив і цей спогад про Косача. Але перше, ніж остаточно його оформити, я надіслав текст спогаду Лужницькому. Отож аби запобігти можливим у майбутньому закидам, що я тут щось вигадую з якихось особистих розрахунків чи поррахунків, наводжу з незначними скороченнями листа до мене д-ра Григора Лужницького від 5.VIII.1985:

...Тоді, як Ви прибули до Львова, я був рівночасно (й до останнього часу побуту на рідних землях) головою спілки письменників і головою Літературно-мистецького клубу. Спілка письменників була окремою спілкою (так, як спілка акторів, музик, журналістів, науковців, світливців і т.д.). Головою спілки журналістів був інж[енер] Волод. Мартинець, який був директором клубу, тобто моїм у клубі адміністративним заступником. Можливо, що Ви рівночасно могли бути і членом спілки журналістів, і як члена клубу я собі Вас пригадую дуже добре, як пригадую Ваші знамениті доповіді.

...Оба факти з Косачем автентичні (я ще сьогодні пам'ятаю мое здивування, коли до мене “кри-по” (кримінальна поліція) задзвонила, бо гестапо дзвонило щоденно!), і цей перший факт я “замняв” і загально він невідомий, зате про другий факт (“кри-по”) знав цілий Львів. Усе, як пишете, правда (суд), тільки треба додати, що Косач був таки покараний, позбавлений членських прав клубу і письм[енницької спілки] на 3 чи, мабуть, на 6 тижнів. Пригадую, що й Ви, і д-р Кархут погодилися на це. Цього докладно не пригадую, на скільки тижнів його позбавлено прав.

Особисто я за тим, щоб писати правду, а не “забронзувати” постаті.

Як бачимо, голова ЛМ клубу й голова спілки письменників у Львові 1943–44 років, він же голова суду в справі Косача — своїм листом ясно і недвозначно підтверджує факт згаданого вище суду. Його свідчення як голови суду і мої як активного члена того суду, гадаю, достатньо переконують, що внутрішньо-письменницький моральний суд над Косачем у Львові наприкінці, здається, січня 44-го року таки відбувся. Трохи розходяться мої і Лужницького свідчення щодо його санкцій. Уточнити за протоколами суду ми не можемо, бо ніхто з нас їх не вивіз. Але питання санкцій — річ не істотна. Для більшої переконливості, що така подія відбулася, подаю при кінці книжки (див. стор. 576) фотокопію повного тексту листа д-ра Лужницького.

Зі смутком я тепер згадую про третього нашого члена “суду” — Василя Кархута. По-пластунському молодявий з вигляду, спостережливий прозаїк і обдарований, як я чув, лікар з фаху, він залишився по війні на рідній землі і заплатив за це багатьма роками ув’язнення (про що вже була у мене мова)...

Приємно мені занотувати, що наш тодішній “суддя” Лужницький вчинив не так, як Кархут. Він опинився по цей бік “залізної заслони” й чимало зробив тут у культурному й науковому пляні, а мої контакти і дружба з ним не переривалися по самий день його смерти.

Тепер повертаємось до дальшої долі нашого “підсудного”. Наш досить лагідний вирок, ясна річ, не сприяв тому, щоб Косач дуже виправився. Незабаром він утяв нову штуку, яка хоч і закінчилася відносно щасливо, але могла відбитися вельми прикро на його житті. Я не був докладно обізнаний з цією історією і тільки чув про неї. Однак про суть її мені розповіли колеги, ближче з нею знайомі. За їхніми словами, справа обстоюла десь так:

Наближався фронт. Радянські частини були вже під Тернополем, під загрозою опинився і Львів. Усім співробітникам “Львівських вістей” німецьке начальство наказало виїхати до Кракова. Для випуску останнього числа газети залишили тільки редактора Євгена Яворівського. Але за якийсь тиждень німці відкинули радянські війська від Тернополя і фронт начебто міцно устabilізувався. Німці мали надію, що становище їхне поліпшиться. Вирішено було видання “Львівських вістей” продовжувати у Львові. З Кракова негайно викликали всіх співробітників. Усі й повернулися — за винятком Косача. Та цим редактор не дуже переймався, бо газета й без Косача могла любісінько виходити. Його при газеті тримали за добре письменницьке ім’я та за писані ним зрідка влучні бойові протирадянські статті. В тій ситуації про нього просто були б забули, якби він сам про себе не нагадав.

Усі співробітники, що виїхали до Кракова, мали посвідки німецькою мовою на блянках поважного німецького видавництва “Лембергер цайтунг”. Таку посвідку мав при собі в Кракові і Косач. Коли йому запала в голову ідея по-своєму скористатися нею, він почав щодня вчашати до одного з найкращих ще від польських часів ресторану “Гавелки” і там, пред’являючи цю посвідку, харчуватись коштом видавництва. За якийсь час із ресторану прислали досить солідний рахунок до бюро Гаснера, шефа преси Генерального Губернаторства у Кракові. Той відразу подзвонив до Лемана, шефа преси дистрикту Галичина у Львові, й запитав, чому це він вислав співробітника підлеглої йому газети до Кракова без грошей і рекомендував тому висланцеві харчуватись там видавничим коштом. Леман, заперечивши

це, вжив заходів, щоб Косача негайно заарештували. Отже, ця нова афера кінчилася трохи сумно для Юрія Миколайовича. Він опинився в лещатах кримінальної поліції. Але що вона могла з нього видушити? Його просто запроторили в якийсь місцевий табір для дрібних злочинців. Чи мав він уже визначений термін ув'язнення, чи просто сидів там під слідством, — не знаю. Заарештували його в Кракові приблизно у травні 44-го року. В кінці того ж року чи, може, на початку наступного ми зустрілися з ним у Пляуені вже як утікачі, про що я писав раніш. Виглядав він тоді вкрай виснаженим.

Як і коли саме його звільнили, він так виразно й не сказав мені в Пляуені. Але з його побіжної розповіді було ясно, що німці, втікаючи з Кракова, на кримінальних в'язнів просто махнули рукою, і ті порозбігалися. А добиратись на захід Косачеві було незмірно легше, ніж тим сотням тисяч українців, особливо зі східних областей, що втікали перед наступом тиранії Сталіна. Бо для нього Європа була не первина, і там він почувався краще, як удома.

Але тут належить вказати на один дуже веселий деталь у біографії Косача, пов'язаний з його краківським арештом. Ушляхетнюючи через якихось 20 років свою вже радянофільську біографію, він цей кримінальний епізод підносить до рівня власної антифашистської діяльності. В "Українській радянській енциклопедії", т. 7 (і аналогічно в 5 томі другого видання "УРЕ") написано: "ув'язнений фашистами 1943, пробув у концтаборі до 1945". У світлі щойно поданих фактів це виглядає дещо інакше. Увесь 43-й рік включно з новоріччям 44-го року Косач витанцьовував на всіх баях у Львові та ще й часом у товаристві німецьких есесівців. Заарештовано його десь у травні 1944-го, а вже в січні 45-го він вільно роз'їжджав по Саксонії, шукаючи безпечного місця від бомбувань. Тоді ж у Пляуені, як я оце згадував, ми з ним накоротко зустрілися, після чого він знову зник з мого овиду на цілий рік. А що він від травня найдовше до жовтня 44-го року відсидів за смачні ресторанны обіди та ще й з випивкою, то це вже справа його особистого смаку, а не антифашистської діяльності.

Повоєнна еміграційна біографія Юрія Косача теж дуже барвиста. Але про неї далі.

* * *

Куди зник Косач після нашої короткої зустрічі на межі 44 й 45-го року, я не знав. Правдоподібно, він вирушив на Авгсбург-Мюнхен, де сподівався зустріти родину Кричевських, а з нею і Мар'яну. То вже був час, коли Третій Райх доживав у безладі й агонії. Масове пересування

людности, різнонаціональні втікачі зі сходу, розтіч з таборів “остарбайтерів” та робітників інших країн, що їх навозили силою німці на працю, зрушення перед невідомим багатьох німецьких родин із східних районів Саксонії — все це творило великий хаос, якому вже ніхто не міг дати ладу. Про наші тяжкі пригоди саме в цей час я розповідав уже. Промандрувавши приділений нам долею шлях, ми з дружиною і нашим однорічним сином опинилися восени 1945 року в містечку Оффенбах біля Франкфурту-на-Майні. Це був уже табір для переміщених осіб — ді-пі. Але табір, як я вже писав, трохи особливий: тут була резиденція владика УАПЦ Мстислава (згодом волею Божою Патріярха Київського й усієї України), і президента УНР в екзилі А. Ливицького. Тут таки перебували дехто з генералітету колишньої армії УНР: Михайло Омелянович-Павленко, Михайло Садовський та інші, декотрі з мистців, письменників, учених...

І ось у цьому таборі у грудні 45-го року об’явився Юрій Косач з Мар’яною. Він явно піддужав, був посвіжілий, пристойно одягнений, у доброму гуморі. Обидва ми були приємно вражені нашою несподіваною зустріччю. На моєму столику Косач побачив 5 книжок місячника “Вапліте”. Вхопивши їх одразу, він почав переглядати:

— Я ж “Вапліте” фактично ніколи й не читав, — каже він. — Дайте мені бодай на добу. Де воно у вас взялося? — І раптом глянув, а на титульних сторінках підписи Аркадія Любченка. — О, це з архіву Любченка. То можна?

— Беріть, — кажу, — тільки з умовою, що ви їх повернете.

— Це зрозуміло, — не турбуйтеся.

І він дотримав слова: перед виїздом з табору журнали таки повернув.

Неподалік від Оффенбаху в місті Ашаффенбурзі на ту пору вже існував великий табір українських втікачів. Колишні великі військові казарми містили, мабуть, до трьох тисяч наших людей. Українська адміністрація, зручні, великі залі для конференцій, неперенаселеність табору — все це сприяло тому, що організатори МУРу обрали саме цей табір для установчого з’їзду об’єднання письменників, які опинилися на еміграції. На той з’їзд з Оффенбаху заздалегідь приїхав і Косач з Мар’яною. Прощаючись із ним, ми казали один одному:

— До зустрічі в Ашаффенбурзі!

На з’їзді Косач був досить активний. Мені здається, що він навіть виголосив якусь доповідь. Виступав він у дискусіях, а особливо охоче деклямував власні твори на кількох літературних вечорах. На великому прийнятті, влаштованому управою табору на честь з’їзду, Косач і одна відома акторка львівського драматичного театру (прізвище якої я вже забув), танцюючи й розважаючись, демонстративно розмовляли між

собою по-французькому. Це була виразна Косачева бравада перед загальноукраїнською громадою.

В попередніх дискусіях над теоретичними і програмовими засадами МУРу Косач посідав різко антивісниківську, антидонцовську позицію, що було насторожило Є. Маланюка, Ю. Клена і “примкнувшого к ним” В. Державина, створивши тим самим першу зав’язку майбутніх конфліктів у МУРі. Але незабаром Косач виступив так, що цим своїм кроком по суті об’єднався з власними супротивниками. А було це ось як. Іван Багряний, наслуховавшись досхочу різних еміграційних ісповідників теорій про поета-пророка й деміюрга, покликаною віщою силою прорікати самодостатні вищі істини, — теорій, запозичених часто поверхово з хаосу тогочасного думання на Заході, — zareагував на них виступом на з’їзді, згодом опублікованим під заголовком “Думки про літературу” (збірник “МУР”, випуск I). Думки Багряного несподівано спричинили велику баталію. Коли не помиляюся, першим проти цієї “ересі” вихопився Косач. З другого боку, проти “ересі” Багряного виступили Клен і Державин. Вони закинули Багряному багато гріхів, у тому числі й перенесення у вільний західній світ панівної в Радянському Союзі теорії “соціального замовлення” в мистецтві. Багряний завзято боронився і завершив свою оборону насмішкуватими, а то й добре дошкульними проти своїх критиків епіграмами.

Ось декотрі зразки тогочасної епіграмної полеміки:

Іван Багряний на Юрія Косача.

Зразок перший.

РУБІКОН ЮРІЯ КОСАЧА

Як втне Косач,
То вже, пробач,
Не втне читач,
Хоч сядь та й плач.
Не плач, читач,
Нехай Косач.
Не плач, Косач,
Нехай читач.

Зразок другий.

?

Цитати в віршах,
Цитати в драмах,
Хаос в новелях,
Пшик в епіграмах.

Юрій Косач на Івана Багряного.

ІВАН-БУОНА-ТА-ПАРТ-ЯНИЙ

Смішний той Боттічеллі
Нехай запише те:
Затямте, ледарі і друзі, —
Черкає киркою Багряний
Лише один сонця.
Він всюди є
Наш вождь, мистець, редактор.
Нехай же так стоїть навіки, —
Ми все своє:
Гати! Вдаряй! Рубай!
Романтику багряноти,
Єдиний із усіх — це ти.
Валять доволі ваньку!
Я пізнаю тебе по їх
(Володька Маяковський!),
Я по штанах тебе хрещатих,
По глицях, по куртках,
Я пізнаю тебе по шкурат-
яних,
О, Багряний, мій пане.
О, Багряний, мій пане.
(Володька Маяковський
У гробі тихо спить і снить
про вірші про буряні).
А тут гримить Багряний.
Ех, Ульме,
Новий Ульме,
Ульме, ти
Буона-та-парт-яний

Наполеон
Багряний.

Іван Багряний на Юрія Клена (у відповідь на його статтю).

ЕПІТАФІЯ БЛОКОВІ

Був Блок... І нема Блока, —
Пропав, загинув у “прокляті роки”.
Плачте, о музи небесних прерій,
Присипав Блока “Попіл імперій”.
Поетів орди візьмуть лопати,
Будуть, ой будуть Блока шукати.
Сміх буде, крик буде, гей, буде морока,
Як з “Попелу імперій”
відкопуватимуть Блока.

Іван Багряний — Володимирові Державину.

НАПИС НА ПАМ'ЯТНИКУ В 2946 РОЦІ

I. Спереду

Тут два Державини лежать,
Мужів великих два заснуло, —
Один, — що Пушкіна любив,
Другий, — що так вкохався в куло.

II. Ззаду

Один був велетень державний,
Другий був велетень ді-пі,
Але обидва вельми славні
І на однім стоять стовпі.
Різниці тільки й трішки було:
Як межі Пушкіним і куло.

Це еспанське трохи, мабуть, нецензурне слово “куло” (по-еспанському воно означає “задній прохід”) в еміграційний літературний обіг пустила невеличка опозиційна до МУРу групка літераторів, що

купчилися в Авгсбурзі навколо Державина. Тому й спрямовані проти нього стріли насмішки Багряного.

Наводячи зразки цієї “епіграматики”, я трохи ухилився від основної теми про Косача. Але тільки трохи, бо основним ініціатором цієї полеміки був таки саме він, Юрій Косач.

* * *

Після циклоstileвого видання двох збірників МУРу управа цього об'єднання заплянувала видати вже друкарським способом літературно-мистецький альманах під такою самою назвою. Фінансувати його взявся директор щойно створеного видавництва “Прометей” Роман Паладійчук. Людина широких культурних і громадських горизонтів, він доброзичливо поставився до ідеї письменницького альманаху. Вельми клопітне редагування альманаху “МУР” доручили мені, хоч я був тоді дуже обтяжений різними громадсько-політичними обов'язками. Кінець кінцем з творів, зібраних серед письменницької братії, склався чималенький збірник — понад 250 сторінок нормальної вісімки. Чи не центральне місце в ньому посіла повість Юрія Косача “Еней і життя інших”. Ця повість мені сподобалася, як рідкісно вдумливий мистецький і філософський вгляд письменника в недавнє минуле і в майбутнє нашої трагічної батьківщини та розп'яття душ її не менш трагічної ідейної інтелігенції. Я був гордий за Косача й радо подав його повість до друку. Посилаючи її мені, він долучив короткого листа, в якому писав, що волів би особисто прочитати другу коректуру. Здається, через Юрія Шереха (Юрій Володимирович, головний ініціатор усіх мурівських видань, числився в нашому таборі й часто наїжджав з Мюнхену) я запитав Косача, чи коректу повісти вислати йому в Мюнхен, а чи він приїде до нас? Косач виявив бажання приїхати до мене й тут прочитати коректуру і такі приїхав у призначений час.

Наш невеличкий уенерівський табір був розташований у гарному зеленому селі Корнталь, порівняно недалеко від Штутгарту. Ми зустрілися як приятелі. Але на серці в мене була вже прикра осуга. Десь за місяць перед його приїздом я довідався, що в Косачевому таборі (здається, це був Шляйсгайм у Мюнхені) націоналістичні активісти з-під стягу Бандери властивими їм екстремними засобами скинули управу, яка була виразницею волі демократичної частини таборян, і поставили свою — на чолі з Юрієм Косачем. Я не міг збагнути, як це могло статись. Такий непримиренний ворог донцовського екстремного націоналізму, такий гарячий проповідник

демократичних вольностей людини і раптом — голова управи бандерівської орієнтації. Як таке могло статись? Але, кажу, зустрілися ми як приятелі. Перебалакавши трохи для годиться, Косач сів за читання коректури. Він прочитав текст уважно й аж занадто творчо, бо не тільки доконав звичайних друкарських правок, а й поміняв декотрі слова, навіть цілі речення. Це вже був для мене зайвий клопіт. Німецькі друкарі, хоч і досить добре засвоїли кирилицю, все таки, виправляючи складнішу коректуру, допускалися нових помилок. Отож тепер потрібне було ще одне уважне вичитання текстів. Зрештою, погодивши з Косачем всі його правки, ми сіли відпочити. І тоді між нами відбувся такий приблизно діалог:

— Юрію Миколайовичу, я маю вістку, що ви тепер великий начальник у своєму таборі.

— Та який там великий! Просто мене обрали головою таборової управи.

— Це дуже поважна позиція, адже ви відповідаєте за культурне, громадське й побутове життя великого колективу людей.

— То правда, — скромно підтверджує Косач.

— Але інформації, які я маю, кажуть, що на цю посаду вас висунула екстремна бандерівська група таборян. А це значить, що ви стали експозитурою ОУН-Б.

— То не зовсім відповідає правді, — мовить Косач. — Ця група, правда, тримала ініціативу в своїх руках. Але за мене голосували Ліга колишніх політ'язнів, СУМ, гетьманці та й просто люди неупереджені...

— Та це ж усе збаламучені тією самою партією, — зауважую йому. — А чи ви свідомі того, що вашим ім'ям повалено демократичну управу більшості табору?

— Яка там демократична управа? — жваво заперечив Косач. — То звичайні демоліберальні хруні. Ті демократичні гевали не могли дати ради, і народ ремствував.

— То тепер ваші поплічники швидко наведуть порядок. Переслідуватимуть членів чи прихильників УНРади, УРДП та українських соціялістів, палитимуть або не допускать до табору "Українських вістей" з Ульму чи "Наше життя" з Авґсбурґу й таке інше.

— Не думаю, — сказав трохи неозначено Косач, — що хтось буде забороняти чи палити згадані вами газети. Але й не думаю також, що ці самі газети додають чогось конструктивного в нашу таборову дійсність, тобто я не думаю, що багрянівщина та феденківщина мають якусь конструктивне значення для нашої сучасної еміґрації.

Почувши таке, я тільки з гіркотою зауважив:

— Тоді, Юрію Миколайовичу, наша розмова ні до чого. Мене тільки цікавить психологічно-моральний аспект вашого становища. Як воно так сталося, що ви, — як знаю, недавно ще такий непримиренний ворог автократичного націоналізму Донцова, його тоталітарної ідеології, — раптом у лігві його послідовників стаєте козирною їхньою фігурою і цим фактично виправдовуєте їхню антидемократичну тактику. Цього я не розумію.

Косач глянув на мене і наче байдуже промовив:

— Ви, Григорію Олександровичу, помиляєтеся. Я не став і ніколи не стану нічиєю підставною фігурою. Жадних антисупільних тактик я не схвалюю. На все це таборове людське муравлище я дивлюся з погляду вічності. Всі ці викинені з рідного гнізда воєнною стихією люди — лише безвільні жертви божевільного світового гурагану. В історії нашого багатостраждального народу це лише тріска у сучасній світовій каламуті. Я теж частка тієї української тріски у світовій божевільній круговерті. Але частка — мисляча. А вся ця наша таборова жабодраківка не варта виїденого яйця. У цій бездумній метушні я лише опинився на трохи вищій сходинці — у мене краще мешкання, мені дають платню, я маю можливість думати й писати, а все інше мене не обходить.

На цьому він замовк. Такий потік відкритого цинізму мене приголомшив. Цей уламок славного роду Косачів здібний був на все! Я не бачив потреби щось далі дискутувати і перервав розмову на якісь побутові банальності. На цьому й скінчилося наше побачення.

Кілька слів про згадуваний трохи раніше альманах “МУР”, ч. 1. Я вже казав, що не зовсім з доброї волі взявся його редагувати — власне, накинула мені цю роботу управа МУРу (особливо “завинив” у цьому Юрій Шерех), і то саме, коли я був і без того страшенно переобтяжений. У розбурханому морі української еміграції тоді панував страх непевності і безперспективності буття. Але я належав до тих, які гадали, що шляхом певних організаційних і пропагандивних заходів можна зменшити, або й взагалі усунути цей страх, цю розгубленість утікацьких мас. І я кинувся в таку працю: вона мені видавалася о тій порі ваговитішою й актуальнішою, ніж література. Тому я, ревно поділяючи ідею створення МУРу, все таки не був у ньому творчо активним. Проте зредагувати перше число альманаху “МУР” таки погодився. На посаду відповідального секретаря, а точніше, безпосереднього помічника мені — було запрошено юнака, що подавав певні надії, Миколу Степаненка. Я організував (почасти й через цього самого помічника) збірку матеріалів, вибрав і упорядкував те все, а потім здав на складання. Обкладинку я замовив

Євгенові Блакитному (Наконечному), прочитав, хоч і насилу, дві коректури і після остаточної коректи Косачем його “Енея” відіслав повністю альманах до друкарні. Тоді ще належалося востаннє вичитати весь матеріал перед друкуванням тиражу. Цю просту остаточну контрольну операцію я вирішив доручити відповідальному секретареві. Він мене запевнив, що все буде зроблено, і я спокійно поринув у іншу працю. Незабаром наш альманах справді вийшов у світ — на доброму папері, в гарному оформленні. Але сталася прикра несподіванка: німець-лінотипіст, вводячи всі правки з нашої із Косачем останньої коректи, наробив нових, часом ще прикріших помилок! А про обіцяну контрольну коректуру “відповідальний” просто забув. І не було на це ради. Ну, а всю відповідальність за такий прикрий недогляд довелося мені брати на свою голову.

* * *

На європейському континенті я зустрівся з Косачем ще раз на конференції МУРу в Байройті у жовтні 1946 року. Я мав там доповідь про тодішні аж занадто запальні літературно-критичні негаразди в нашій “республіці ді-пі”, якщо скористатись дотепним формулюванням Самчука. Як уже частково знаємо, навколо виступу Багряного про мистецтво розпалилася неперекірлива полеміка. Державин з властивою йому олімпійською іронією намагався звести на кпини солідно висловлену ідею Шереха про органічно-національний стиль сучасної української літератури, що фактично являла собою синонім і поглиблення теорії активного романтизму Хвильового. Косач гостро картав “вісниківську квадригу поетів” на чолі з Маланюком, на що Маланюк зреагував демонстративним виходом з МУРу. Шерех опублікував блискучий есей, в якому доводив, що неоклясики як літературної течії не існувало. Це викликало енергійну реакцію з боку Ореста, Клена і Державина. З гострою критикою ідеї “великої літератури”, проголошеної Самчуком у “коронній” доповіді на з’їзді МУРу, виступив Остап Грицай. То було цікаве, хоч і чисто випадкове, теоретичне зіткнення розпоросених по світах емігрантів з прерізного обширу українського буття — від Кубані й Слобожанщини до Закарпаття. Вони ніяк не могли знайти ні спільної мови, ні спільних поглядів на мистецтво. Та й індивідуальні амбіції тут відігравали чималу роль.

Моя доповідь була спробою розібратись у цих поглядових джунглях. При цьому я висловив критичні зауваження на адресу Косача за його позицію в дискусії з Багряним і не погодився з Косачевим

цілковитим відкиданням поетів вісниківської доби. По доповіді Косач підійшов у кулуарах до мене й похмуро кинув:

— Значить, і ви проти мене?

Я, пробуючи його заспокоїти, сказав, що не погодитися з котримсь колегою в погляді на те чи інше історико-літературне явище зовсім не означає бути проти нього особисто. Але Косач був людиною дуже вразливою: кожне критичне зауваження на свою адресу він сприймав, як виступ проти його особи взагалі.

Така була остання моя зустріч з Косачем в Європі. Десь року 1947 чи 48-го він опублікував брошуру про масовий терор комуністичної влади проти української інтелігенції, в якій сумлінно використав публікації на цю тему мої, Віктора Петрова й Семена Підгайного. До мене дійшло її німецькомовне видання. Чи виходила вона українською мовою, — не знаю.

Приблизно 1948 року виникла ідея створити на федеративних засадах широке професійно-допомогове об'єднання діячів усіх галузей української культури — письменників, образотворчих мистців, театральних діячів, композиторів, співаків тощо. На нараді в цій справі, що відбулася чи не в Регенсбурзі, виник прикрий гострий конфлікт між Юрієм Косачем та Йосипом Гірняком. Ця історія, про яку мені розповідав Улас Самчук, здається, описана докладно в його “Плянети Ді-Пі”.

У 1949 році Косач майже в перших переселенчих лавах виїхав з Мар'яною і щойно народженим сином до США. Там закорінена вже добре українська громада не зустріла його належно, не посприяла йому бодай в елементарному життєвляштуванні. А можливості до цього в неї були, бо ж таких емігрантів, як Косач, приїхало тоді не надто й багато. Однак ні тодішнє керівництво українських організацій (як от ЗУАДК, УККА чи УНС), ні редакція газети “Свобода”, ні Український робітничий союз (УРС) та його орган “Народна воля”, — жадна з цих інституцій не знайшла бодай найпростішої роботи для Косача. Це, слід гадати, відразу насторожило його й відчужило від американсько-української спільноти. А він не мав витривало самоініціативної вдачі, коли людина за всіх умов уміє давати собі раду. Косач схильний був до праці завжди, часто дуже важливої і тільки йому властивої, але під крилом чогось чи когось вищого й матеріально забезпеченого. І в цьому полягала його трагедія.

Тепер кілька слів про мої перші “зустрічі” з Косачем уже через океан.

Наприкінці 1950-го і на початку 51-го року, коли я став працювати у щойно заснованому мюнхенському тижневику “Сучасна Україна”,

ми почали одержувати з Нью-Йорку газету “Громадський голос”. Не маю зараз її під руками і не можу точно ствердити, але то, як мені здається, був орган малого гурту робітників, що відколовся від УРСУ і взяв курс орієнтації на радянську Україну. Це не було видання якоїсь групки компартії, а просто щось таке радянофільсько-поплентацьке. І ось на сторінках цієї газети читаю в кількох числах блискуче написані публіцистичні статті проти суспільно-політичної та культурної діяльності всієї української антикомуністичної спільноти у США. Статті, кажу, були дуже кваліфіковані: з погляду форми — просто талановиті. Автор знав достеменно всі болячки, всю суспільно-політичну, світоглядovu й культурну відсталість керівництва більшості українських — як демократичних, так і націоналістичних — організацій. Спираючись на факти, він нещадно й здебільша справедливо висміював господарчу, політичну й культурницьку тактику антирадянської еміграції. Але ніякої позитивної програми для неї він не давав. Хоча, пильно приглянувшись до вправної софістики автора, неважко було вгледіти її заховану підтекстову тенденцію: не живіть еміграційними фантазіями! Жуйте хліб і орієнтуйтеся на реально існуючу радянську Україну. Таке, власне, було ідейне спрямування “Громадського голосу”. Хто ж це пише? — постало переді мною питання. Проблеми, порушені в статтях невідомого автора, мене дуже зачіпали за живе. Я сам про них багато думав, дещо на цю тему писав, ще більше плянував написати. Прізвище автора мені було невідоме. Це був явно псевдонім, але який саме — тепер не пригадаю. Я звернувся до когось із своїх приятелів у Нью-Йорку, просив розвідати, хто криється за тим псевдонімом. І дістав відповідь: Юрій Косач. Так, то безсумнівно був його рівень і його стиль! Іноді й у мене самого виринав цей здогад.

А ось улітку 1951 року до Європи з Нью-Йорку почала приходити нова газета під назвою “Обрії”. Редактором її був Косач. Невдовзі я одержав звістку, що газету цю фінансує недавній діпіст, а тепер практикуючий у Нью-Йорку лікар Володимир Возняк. “Обрії” були досить пристойно редаговані й справляли позитивне враження. Я подумав, що супроти традиційних українських газет у США — “Свободи”, “Народної волі”, “Америки” — це буде добрий голос нової еміграції: демократичний, неконфесійний і засадничо-соборницький. Але газета, на жаль, не втрималася довго і наприкінці того ж року припинила існування. Яка причина — не знаю. Думаю, що одного мецената для утримання газети було замало. Та й потрібної кількості передплатників не знайшлося. Отож газета

самоліквідувалася, а Косач залишився без роботи. Очевидячки, було йому дуже сутужно. І родинне життя у нього чомусь не ладилось. Як довідуємося тепер з його листа до д-ра Юліяна Мовчана (“Українські вісті”, Детройт, 1992), Косача нібито несподівано покинула дружина, забравши з собою маленького сінка. Можна собі уявити, до яких пекельних стосунків дійшло їхнє співжиття, щоб Мар’яна з дворічним дитям утекла, не сказавши чоловікові навіть куди. Якщо не помиляюсь, вона вже ніколи до нього не повернулася.

Принагідно оце постали в моїй пам’яті ще два епізоди Косачевих діянь у Європі. 1946 рік був першим роком ширшої декларативної й організаційної акції новоствореної Української революційно-демократичної партії. Націоналістичний сектор еміграції відразу гостро наїжачився: із сторінок його преси посипалася ціла злива провокаційних нападів на УРДП, як, мовляв, партію прорадянську, приховано соціалістичну і т. д., а в газеті “Час”, що виходила у Фюрті, з’явилася, здається, навіть передовицею стаття Ю. Косача. З притаманним йому публіцистичним хистом він гостро заатакував УРДП й закінчив статтю погрозою, щоб вожді нової партії (насамперед це стосувалося Багряного) не дивувалися, коли “народ” почне їх каменувати. На здійснення цих пророчих погроз не довелося довго чекати: незабаром полетіло цілком реальне каміння у вікна помешкань Івана Багряного і Павла Маляра, а мені прийшли погрозливі листи. І це в той самий час, коли у збірниках МУРу Косач виступив з різкою критикою націоналізму Донцова й запереченням поетів, що стояли близько до нього (Маланюк та інші). Я зразу не звернув особливої уваги на цей фюртівський Косачів вибрик. Мені подумалось, що то була особиста ворожнеча до Багряного, яка, до речі, тоді ж виявилася в згадуваній вже реакції Косача на статтю Багряного про мистецтво.

Другий епізод. В одному з таборів, де переважно більшістю були росіяни, якийсь досить кваліфікований російський театральний ансамбль поставив драму Винниченка, — чи то “Гріх”, чи “Брехню”. Дивного тут нічого не було, бо ж іще до революції Винниченкові п’еси йшли в багатьох російських, навіть столичних, театрах. Але вражало здивування українського поета й драматурга Ю. Косача, висловлене на адресу режисера цього російського театру, що той поставив п’есу автора, якого треба ігнорувати. Це розійшлося серед усієї української еміграції. Одні — раділи (націоналісти), другі були байдужі, а треті — глибоко обурювалися. Серед обурених був відомий український актор і режисер Йосип Гірняк. Він вважав цей вчинок образливим для української культури й негідним не тільки

для письменника, а просто для кожного культурного українця. За своє тривале творче життя Гірняк грав майже в усіх п'єсах Винниченка і добре знав ідейну й мистецьку силу його драматургії. Ось так постав згадуваний уже конфлікт між Гірняком і Косачем на підготовчій нараді з проблеми об'єднання творчих діячів української еміграції. Гірняк не замирився з Косачем до кінця свого життя.

Ще один (і останній) — цим разом заочний — епізод з моїх європейських перехресть із Косачем. Ставши 1951 року редактором відділу мови, літератури і мистецтва у мюнхенській “Сучасній Україні”, я попросив Юрія Шереха дати мені щось до плянованих мною сторінок. Він запропонував давно готову, але досить велику статтю під заголовком “Коли ж прийде справжній день?” — есеї про повість Косача “Еней і життя інших”. Я охоче взяв його до друку. Як і все, що писав мій друг, цей твір містив слушні думки, викладені на властивому авторові літературно-філософському рівні. Але Шерех заявив: статтю він віддає з умовою, щоб після публікації редакція зробила йому сто чи двісті примірників. Це вже мене зобов'язувало погодити справу з керівниками газети — Володимиром Стаховим і Євгеном Врецьоною. Знаючи вже про тодішні американські вихилася Косача, вони поставилися до Шерехової умови негативно. Я їм зачитував кінець статті Шереха, де він писав приблизно так: “Повість написано кілька років тому. Вона вже належить українській літературі. Критика не цікавлять сучасні політичні походеньки Ю. Косача, його (критика) цікавить тільки об'єктивна мистецько-ідейна суть твору”. Я доводив, що це правильна, об'єктивна і наукова постава. Але вони наполягали на тому, що газета не може популяризувати політично скомпромітованого письменника. Тоді я поставив ультиматум: якщо вони статтю Шереха відкинуть, то я йду з редакції. Це їх переконало — статтю було опубліковано й відбитки для автора зроблено.

Цей, може, і не такий вагомий епізод я нотую, аби підкреслити, що, попри всі останні Косачеві метаморфози в Америці, я толерантно ставився до нього і сподівався, що талант письменника в ньому таки переважить.

* * *

Як уже мовилося, в січні 1952 року я з родиною перебрався до США. Місцем мого першого постійного перебування тут став Нью-Йорк — мегаполіс мирного співжиття, мабуть, усіх рас і народів світу, місто дивовижної архітектури модерного генія людства

і творчого перетину всіх культур та мистецтв світу. Сяк-так улаштувавшись побутово, я почав нав'язувати контакти з культурними, науковими та релігійними осередками української спільноти Нью-Йорку й околиць. УВАН, НТШ, редакція щоденника “Свобода” в Джерсі-Сіті, українська православна катедра на 14 вулиці й греко-католицька на 7-й, книжкова й сувенірна крамниця Сурмача... Там же я став членом Українського робітничого союзу, а згодом і Українського народного союзу. Я не шукав від цих національних осередків якоїсь особистої вигоди чи підмоги. Вже першого місяця свого прибуття до Нью-Йорку я знайшов собі роботу — без будь-якого сприяння тутешніх українських еміграційних центрів. До української спільноти мене тягло, я сказав би, почуття біологічної національної отарности, отой, мовляв іронічно Винниченко, Господь-Бог Іванище, без якого людина як суспільна істота існувати не може. Мене запросили у члени УВАН. Я відразу ввійшов до керівного ядра Винниченківської комісії, а невдовзі і до Комісії для вивчення пореволюційної України, і взявся редагувати низку публікацій академії. Голова НТШ проф. Микола Чубатий, заснувавши при товаристві вечірній Народний університет, запросив мене прочитати там цикл лекцій з історії української літератури, на що я теж погодився. Водночас нав'язалися контакти з декотрими членами стихійно завмерлого МУРу. Виникла ідея створення якоїсь нової письменницької корпорації в екзилі. Ю. Лавріненко, Д. Гуменна, я, С. Гординський, О. Буревій і П. Голубенко почали сходитись і радити раду. Наслідком цих сходин за якийсь рік-другий постає Об'єднання українських письменників на еміграції “Слово”, головування в якому доручили мені. Відтоді “Слово” почало діяти, а незабаром відбулося кілька перших досить успішних літературних вечорів, і про це, як про щось нове в Новому Світі, заговорила преса.

Так я опинився в осередді культурного й наукового життя української спільноти великого Нью-Йорку та околиць. Ю. Косача серед засновників “Слова” не було. Він тримався осторонь від нас. Доходили до мене чутки, що він тепер несподівано співпрацює з провокаційною фікцією під назвою УСФД — Український союз федералістів-демократів. Цю сміхотворну шопку створили російські великодержавні кола з метою розкласти українську державницьку еміграцію. За плечима тієї фікції явно стояли певні впливові особи, бо УСФД домігся солідного фонду від якихось “приватних американських структур”. На це злетілися кілька малоросійських коршаків — таких, як Богатирчук та Гулай. Але як і чому перекинувся сюди Косач — було для мене загадкою. І опинився він тут не в ролі рядового члена,

а в самій чолівці, наприкінці ставши навіть головою УСФД. Нью-Йоркська газета “Новое русское слово” для публікацій матеріалів УСФД ласкаво виділила цілу сторінку під назвою “Східняк”, на якій почало красуватися й ім'я Косача. Більше того, Косач, маючи в себе копію широко розповсюдженого ще в Німеччині “Заповіту борцям за визволення” Винниченка, без будь-чийого дозволу почав його там публікувати. Обурений цим, я написав Розалії Яківні про Косачеве самовілля. Вона негайно заборонила продовження тих публікацій. Але осуга від брудної акції Косача залишилася в моїй свідомості.

Та раптом, десь через півроку, не пригадую в якій українській газеті (чи не в детройтському “Українському Прометей”, що його почало видавати тамтешнє середовище УРДП?) з'явився великий опус Косача, де він гостро критично розповів про всю ту аферу з тоді вже мертвим УСФД. То була нищівна критика російських імперських груп (що спробували, мовляв, використати велику ідею федералізму задля своїх великодержавних намірів) та висміювання сліпих і нерозумних американських “приватних” фундаторів, які давали гроші на цю дохлу справу. Заклопотаний тоді різною працею, я поставився до того “пояснювального” виступу Косача неухважно, сприйнявши його за черговий Косачів вибрик.

Але незабаром доля знову звела мене з Косачем. Сталося це, здається, на науковій конференції УВАН, присвяченій пам'яті М. Драгоманова. За два роки перебування в Нью-Йорку я жодного разу не бачив Косача на якомунебудь культурницькому чи науковому заході. А на цю конференцію — він прийшов. Як не як, це ж усе таки було відзначення його славного предка! Випадково ми зіткнулися. Привіталися один до одного.

— І ви нарешті приїхали, — кинув Косач.

— Та вже два роки як приїхав, — відказав я. — Але вас чогось ніде не видно. Що з вами? — І ще додав: — Та й наші письменницькі сили почали гуртуватися. Постало ОУП “Слово”, а вас там чомусь нема.

Він ніби неохоче, дивлячись на підлогу, тихо зауважив:

— Та знаєте, мене українська громада не приймає, письменники ігнорують, вважають мене творчо мертвим. А я маю багато нових поезій, перекладів з інших мов і навіть цілий новий роман. Хотів би поділитися цим набутком. Але нема ні від кого підтримки.

— Що ви вигадуете! — кажу я йому цілком щиро. — Ви хочете мати літературний вечір під фірмою “Слова”?

На диво, він пристав на мою пропозицію. Тоді ми там таки узгодили орієнтовно час і місце проведення вечора. Я взяв на себе

обов'язок домовитися з головою українського Літературно-мистецького клубу в Нью-Йорку — відомим скульптором Литвиненком — про залю і подати вістку до преси, а всю програмову частину Косач узяв на себе. Тут він мав повну свободу, я до того не втручався.

Вечір Косача справді відбувся — орієнтовно в жовтні 1956 р. На моє здивування, зібралася досить поважна громада зацікавлених. Молодь і старші, колишні й сучасні громадські та культурні діячі, науковці, дехто з нашого письменницького об'єднання. Косач почав з читання власних перекладів польських, французьких та англійських поетів, далі ознайомив з низкою нових ще не друківаних поезій. З них затрималися в пам'яті такі: “Пушкін”, “Брюховецький, прикутий до гармати”, “Москва 1708”, “Смерть Беатріче”, “Офелія”, “Ніч на Бродвеї”, “Плач Ярославни”, “Розвага під час похорону”, “Поділля”, “Край ранений”, “Пісня про вітчизну”, “Соломія”, “Баляда про мангаттанський банк”; були, мабуть, і інші поезії. Після короткої перерви автор прочитав уривки з роману “Багрянний лебідь”. На завершення Косач виголосив коротке слово. Він подякував присутнім і заявив:

— Я відірваний від еміграційної спільноти, і на цій підставі мої неприхильники почали ширити думку, ніби я вже мрець, ніби я вже нічого не пишу й не напишу. Мені приємно, що я мав змогу сьогодні хоч дещо прочитати і показати, що, незважаючи на свій невідрадний стан, все ж таки щось написав. Я, — іронічно мовив він далі, — східняк і західняк. Я народився в Києві. Дитинство пройшло на Волині, а половина мого молодого й творчого життя пройшла в Галичині. На мене вирішальний вплив мали 20-ті роки української літератури — Хвильовий, Яновський, Куліш, Сосюра та інші. Згодом я зазнав сильного впливу тогочасної польської літератури, а пізніше — французької. Перебування моє в Америці є великим для мене набутком. Вчитуючись глибше в оригінали американських авторів (як перед тим вчитувався в німецьких), я багато дечого від них навчився. Це дало мені змогу скоригувати мої попередні літературні уподобання і відмовитися від того, що було в них нетривке й випадкове.

Оце стільки занотовано було тоді у моєму записнику. Наша зустріч того вечора відбулася просто: коли він ввійшов у вестибюль і ми стрілися поглядами, він ступив крок наперед. Я теж ступив назустріч, і так ми подали один одному руку. Явно хвилюючись, він сказав, що йому приємно мене бачити. Я ж, мовляв, спричинився якось до цього успішного вечора. Наостанок я натякнув:

— Сподіваюсь, що наш обмін думками продовжуватиметься телефоном.

Він хапливо посміхнувся й відповів:

— О так, певне.

За влаштування цього вечора я згодом мав деякі неприємнощі. Першою на мене накинулась Докія Гуменна, одна з активних засновниць “Слова”. Вона дорікнула мені, що я не мав права давати фірму для вечора такому безпринципному авторові, та ще й не-членові нашої організації, як Косач. І що цим я перевищив свої повноваження. Вона вимагає цю справу обговорити на засіданні ширшої управи “Слова”. На це я відповів, що, поперше, в проекті нашого статуту (який ще не було затверджено) нема заборони нам проводити вечори письменників-нечленів об’єднання; подруге, наше об’єднання ще в досить аморфному стані, через що важко категорично твердити, хто член його, а хто ні. У принципі, кожний письменник, що активно й творчо працює, має право бути членом “Слова”. А Косач, як показав його вечір, працює успішно й цікаво. Але обговорити в ширшому колі цей свій вчинок я радо погодився. Проте, “суд” не відбувся: більшість членів поширеної управи (Ю. Лавріненко, Л. Лиман, С. Гординський, В. Лесич) вважали це питання не істотним, і так воно пішло в забуття. Що ж до стосунків Гуменної і Косача, то слід зазначити, що вони обоє не терпіли одне одного. Гуменна дивилася на Косача, як на претенсійного панка, що безпідставно спекулює своїм родом, а Косач не визнавав її письменницьких потуг і коли згадував Гуменну, то вимовляв з іронією і сарказмом: “Мадам Гумйонная”.

Терпка розмова з приводу Косача була у мене і з Маланюком. На закінчення її він сказав властивим йому олімпійським тоном:

— Поезія, і література взагалі, вимагає чистоти душі й сумління, а цей відросток славного роду Косачів постійно тхне нечисто-плотністю.

Після того літературного вечора Косач знову зник з мого овиду. Раптом, у детройтській газеті “Прометей”, з’явилася ще одна його стаття — здається, чергова розправа із згадуваним уже сумнозвісним УСФД. Пам’ятаю тільки, що в тій статті Косач негативно відгукнувся про Винниченка. Цей черговий антивинниченківський випад, та ще й з боку Косача, мене дуже роздратував. А тут, наче зумисне, телефон від нього. Питає, що нового, як справи у “Слові” (мабуть, йому все таки муляло питання членства). Я щось там відповів. Далі він зауважив, що стосовно “Слова” хотів би окремо зустрітись й поговорити зі мною і дав мені номер свого телефона. Потім я

запитав його, чому він дозволив собі такий нічим не виправданий випадок проти Винниченка? Він щось пробував пояснювати, а тоді раптом повторив поширену в еміграційних антивинниченківських колах вигадку, ніби Винниченко діставав від радянської влади великі гроші й прогулював їх у паризьких нічних кабаре. Обурившись його словами, я не стерпів і наговорив йому багато прикрих фраз. На цьому й завершилася наша балачка, під кінець якої ми, однак, домовилися свою “дискусію” продовжити іншим разом.

Тим часом ОУП “Слово” зміцнювалося й розгортало свою діяльність. Опрацювавши проект статуту об’єднання, ми затвердили його на вужчих зборах. До нас зголосилося багато товаришів по перу з різних регіонів світу: Канади, Європи, Австралії, Бразилії, Аргентини й так далі. Виникла ідея установчого з’їзду широкого об’єднання письменників усієї діаспори, і я почав практичні заходи для її реалізації. У зв’язку з цим треба було переговорити з Косачем та залучити його до співпраці: як письменника я й далі цінував його і вважав, що прикро було б, якби він залишився поза загальним письменницьким об’єднанням еміграції. Я зателефонував йому, і ми погодили час і місце зустрічі. Ця зустріч відбулася ввечері котрогось дня, здається, в жовтні 1958 року в клубі Принстонського університету — чи не на 5 авеню. Косач там тоді працював як нічний сторож і доглядач за роботою обігрівальної та електричної апаратури. У тихому, добре освітленому й гарно обладнаному вестибюлі того приміщення я виклав Косачеві ідею нашого першого з’їзду, дав йому копію статуту, сказав, що ми вважаємо його нашим членом, і просив активно включитися в підготовчий процес та виголосити на з’їзді доповідь на тему, яку він собі вибере. Косач поставився до моєї пропозиції наче позитивно, й повідомив, що докладно обміркує все й подасть мені у письмовій формі свої думки та побажання. Ми розійшлися цілком приязно. Як тільки текст буде готовий, він мені подзвонить, і ми зустрінемося.

2 листопада 1958 року ми знову зустрілися в тому самому приміщенні. Перед цією зустріччю він прислав мені обіцяний виклад своїх думок. То був перегляд усієї його біографії, всіх темних її епізодів, щось ніби спроба пояснити й виправдати свій плутаний суспільний шлях, свій націоналізм, своє гетьманство, свій гітлеризм і радянфільство, федералізм і всяку іншу нечисть. Але характерно, що все це він обґрунтовував таки своїм патріотизмом і служінням українському народові. Весь зміст тієї декларації був багатомовний, помпезний, суперечливий і патетичний. Одне слово, декларація та нічого мені на дала й нічого не прояснила. Я

сподівався під час нової зустрічі з'ясувати всі суперечності й дійти до якогось порозуміння. Для цього я ще раз зайшов до нього. Зрештою, Косач сам дуже хотів цієї нової розмови. З перших слів його я, однак, відчув, що він не має охоти включитися в роботу "Слова" і взагалі співпрацювати з еміграцією. Я виразно збагнув, що він дивиться на нас очима комуністичного поплентача й літературного графомана Миколи Тарновського, недавнього редактора нужденної рептильки "Українські вісті" (колишні "Українські щоденні вісті"), органу купки радянфілів з 4 вулиці на нью-йоркському Давтавні. Цього графомана саме в той час помпезно гостили у Києві й Косач, вочевидь, заздрич йому. Він сказав мені майже щиро, що його співпраця зі "Словом" вийде тільки на шкоду йому. У нього є надія, що його твори почнуть видавати радянські видавництва в Україні. Це йому нібито обіцяли Бажан і Козаченко. З цього я побачив, що він уже зблизився з представництвом УРСР в ООН. Тоді я його так прямо й запитав:

— То ви що, вирішили вертатись до радянського раю?

Відповів Косач досить кручено: вертатись, мовляв, він не збирається, бо розуміє всю небезпеку для себе в тих умовах, але друкувати свої твори там вважає за честь. Бо ж це для всього українського народу, а не для якоїсь зачумленої еміграції, і він воліє, як я зрозумів, працювати тут, писати що і як захоче, а друкуватись в Києві, відіграючи роль "прогресивного письменника". Я довго доводив йому абсурдність і безперспективність, а головне — антинародність такої позиції. Але намарно. Тоді я рішуче сказав, що як так, то нам нема про що говорити. Він знову заходився пояснювати, що не хоче активно ангажуватись в роботу ОУП "Слово", бо це пошкодить і йому, і його друзям у Києві, які листуються з ним і обіцяють надрукувати там його романи.

Після таких слів мені вже зовсім стало ясно, яку позицію вирішив зайняти Косач. На це я дав йому зрозуміти, що вільному воля. І додав, що на таку його позицію я дивлюсь, як на добровільне холуйство перед поневолювачами нашого народу, як на прояв безпринципності й поступливості перед реакційною силою Москви. При цих словах Косач здригнувся. Понуро дивлячись на підлогу, він промовив:

— Ага, то ви так кваліфікуєте мої вільні погляди? Помиляєтеся.

— Дай Боже, щоб я помилявся.

Я встав, простяг йому руку й сказав:

— Мій телефон маєте. Як буде потреба, дзвоніть. Я — до ваших послуг.

І пішов.

Більше я з Косачем не зустрічався. Але варто занотувати ще один деталь. Через декілька днів після описаної вище нашої драматичної розмови телефонує до мене Косач.

— Що, Юрію Миколайовичу, — навмисно жартома починаю розмову, — передумали? Будемо спільно готувати з'їзд “Слова”?

Якусь мить телефон мовчить. І враз я чую стиха:

— Знаєте, я прошу ту деклярацію, що я вам подав на ім'я “Слова”, мені повернути.

— Ні, — відказую йому, — я її не поверну.

— Але ж, вибачте, — каже вже дещо гострішим голосом Косач, — це мій документ, і я вимагаю...

— Вибачте, — кажу я чітко й твердо, — це вже документ історії, документ архіву “Слова”.

Ми довго ще так сперечалися; Косач перейшов на аrogантний тон, став звинувачувати мене в неетичності, в присвоюванні чужого листа й таке інше. Та я не поступався. Врешті він розгнівано повісив слухавку. І на цьому був кінець. Після цього я з Косачем безпосередньо вже ніколи не стикався. А він пішов по своїй похилій дорозі.

До речі, цього цікавого документу тепер я не знаходжу в своєму архіві. Не можу собі уявити, де він міг дітись? Натомість є інший документ — стаття-розправа Ю. Косача з федералістами такого ж розміру, що невідомо яким чином опинилася в мене і збереглася досі. Це машинопис густого друку на сторінок 15, з помітками автора. Рукою написаний заголовок — “Осторога і виявлення провокації”. На останній сторінці від руки дописано: “Нью-Йорк, 1953 р.” Статтю цю варто було б опублікувати, якщо вона недрукована.

Згодом доходили до мене чутки, що після виїзду з Нью-Йорку до Києва М. Тарновського, редактора прокомуністичних “Українських вістей”, Косач плянував посісти, чи вже й посів, його місце. Переказували також про Косачеві активні контакти з радянським представництвом в ООН. Я на те все вже не звертав уваги, бо на гіркому досвіді переконався, що від Косача можна чекати будь-яких несподіванок. І справді, на початку 1960 року раптом у Нью-Йорку почав виходити літературно-громадський журнал (здається, двомісячник) “За синім океаном” виразно радянськo-фільського спрямування. Кваліфіковано редагований, як і все, що робив Косач, з печаттю його таланту. Хто дав фонди на це видання, я не знав, хоч здогадатися було неважко. Розрахунок був очевидний: перетягти сюди деяких молодших і здібніших еміграційних поетів та публіцистів. Але намір цей не вдався. Ніхто, принаймні з тих, що

гуртувалися навколо “Слова”, туди не пішов — не допомогли ні обіцяні гонорари, ні ім’я Косача. За деякий час, не пригадую на котрому номері, журнал той припинив своє існування. Очевидячки, фондодавці побачили марність своїх надій. А Косач знов опинився безробітним. Але з тієї Косачевої афери мушу відзначити таке: десь у 5 чи 6 числі “За синім океаном” з’явилася стаття про фашистську навалу в Україну 1941 року, підписана однозначним криптонімом “Ю. К.” Ефектно описавши жорстокість есесівців на українській землі, автор прорік, що, мовляв, то й були ті самі “чорнокнижники з Вюртембергу”, яких поетизував Хвильовий у своїх памфлетах, то, мовляв, і була та “Психологічна Європа”, про яку він марив і орієнтуватись на яку закликав. Прочитавши таке, я отетерів. Ще ж недавно на своєму літературному вечорі Косач із шляхетним патосом говорив, який великий вплив мали на нього Хвильовий та його сучасники, а тепер в унісон з київськими кадебістами верзе таку несусвітню неправду. Це ще раз засвідчило, на що здатний Косач. Мене охопило прикре, дуже прикре почуття. А проте — хай дарує мені шановний читач за таку слабкість, але з глибини серця свого я не міг цілком викреслити почуття, що це був лише намул на творчій біографії Косача, що цей намул вода років змие, а художня творчість його житиме.

Минали місяці й роки. Косач не показувався на моєму овиді, лише час від часу давав себе знати відлунням. Десь з’явилася його публіцистична брошура під уже давно збитою і зашорганою в радянській пресі назвою “Від феодалізму до неофашизму”. Смішно було читати ці силування “новонаверненого” марксиста Косача. Згодом, уже в Києві, вийшла його збірка поезій, здається, — “Мангаттанські ночі”. То вже був виразний поетичний приєркер. Пропущена крізь радянську цензуру, прилизана й припасована до вимог режиму, вона не справляла жадного враження. Далі знов Косач зникає з мого зору.

Аж це десь року 1977, переглядаючи з професійного обов’язку пропагандивний російський журнал “Отчизна”, видаваний “Советским обществом по культурным связям с соотечественниками за рубежом”, натрапляю на прізвище нашого приятеля під оповіданням “Пророк із Помпано”. До публікації свого нового автора редакція “Отчизны” подала коротку довідку пера Олексія Роготченка (теж землячок!), заступника головного редактора київського російського журналу “Радуга”. З неї довідуємося, що Ю. Косач — український письменник, живе у США, пише часом і англійською мовою, що твори його перекладено багатьма європейськими мовами і що вони

насичені своєрідними неологізмами й словосполученнями з еспанської та португальської мов, і щоб перекладати їх, треба знати ще й ці дві мови, крім англійської, і тому подібні нісенітниці. Посміхнувшись з цієї екзотичної реклями, переходжу до оповідання Косача. Але перед оповіданням бачу розлоге ліричне мотто автора. Читаю: “Далеко от родной Невы, много лет живя над суровым Гудзоном и Делавером, всегда был с вами, дорогие друзья и читатели никогда не забываемой родины. Думал и стремился к вам...”

Ні, я не хочу й не можу далі читати, хоч би які золоті слова лилися з Косачевого пера! Це якийсь незбагненне рабське плазування перед усесвітньо відомим колоніальним деспотом, що, спираючись на облудливі гасла вселюдського братерства й озброївшись до зубів арсеналом ядерної зброї, тримає в страху півсвіту! А може це не плазування, а притаманний Косачеві цинізм з давно виробленим почуттям власної всездозволеності? Мовляв, деспот платить добре, але вимагає улесливих слів, — то прошу дуже, я й таке можу.

Так, Юрій Косач і таке міг. Проте це було поза моральним кодексом мого життя і свідомості. Якийсь час потому я нічого не чув про Косача, аж кількома роками пізніше нагадав еміграційній громаді про нього відомий наш патріот і меценат Мар'ян Васильович Коць. У 80-ті роки в його видавництві вийшли нові Косачеві романи “Сузір'я лебедя”, “Чортівська скеля” та “Володарка Понтіди”, що його видав своїм коштом сам Косач. Але через відомі вже нам карколомні політичні похіденьки Косача нової слави вони йому не принесли.

Промайнуло в забутті ще декілька років, і ось із коротенької вістки у “Свободі” я довідався, що 11 січня 1990 року помер Юрій Миколайович Косач. Повідомляла це горем прибита його дружина Євгенія. Вістка ця мене вразила: мені було прикро, що я нічого не знав, як доживав свого віку Юрій Косач. Аби довідатися про це, я написав листа до Мар'яна Коця: він був єдиний, хто мав би щось знати. І я не помилився. Відповідь Коця багато що з'ясувала про останні роки Косачевого життя. З ласкавого його дозволу я подаю уривки з цього дуже змістовного листа до мене від 17.X.1992 р.

Відносно Юрія Миколайовича. Десь із 60-х років я познайомився з ним. З його відходом у коляборанти ССРСР у нас не було контакту. Десь на початку 80-их років я ствердив, що Ю. М. алкоголік. Ходив він розчіхраний і шукав нагоди попиту. [...] Знав я, що в Ю. М. був готовий машинопис твору — “Сага родини Косачів”. Я запропо-

нував йому видати цей твір і заплатити гонорар. Косач погодився. Тоді щойно він втаємничив мене у всі його справи. Жив він, не маючи сталого приміщення, останньо з якимись молодими жидами, найправдоподібніше — гомосексуалами. Отож, маючи деякий контакт з міською управою Нью-Йорку, я виборов для Косача в міських бльоках мешкання — 2 кімнати, кухня й лазничка. Косач ожив. Забажав запрошувати туди гостей з тут[ешньої] амбасад [УРСР] до ООН. Вони там бували, хоч я відмовлявся із ними зустрічатись. Алкоголізм Косача не вимагав надміру алкоголю. Вистачало скляночки вина чи горілки [...]. Його бюджет становив чек із соціального забезпечення. Ніяких ошаджень не було. Я запропонував йому писати твір на любую тему, але з передумовою, що постачатиме кожного тижня 10 сторінок машинопису. Йшлося мені про активізацію літературної діяльності, а з другого боку — про зменшення алкоголю, бо ж писати-творити й пиячити було годі. Косач погодився. Він запропонував мені книжку про вбивство [членами] ООН міністра Польщі П'ерацького. Уважав він, що це був державницький акт помсти з боку українців. Так і сталося. Для потрібного матеріалу він звернувся до Миколи Лебеда, який злегковажив прохання, бо ж не хотів (так мені це пояснив М. Л.) в'язатися із агентом КГБ. Тому в Косачевій “Чортівській скелі” [нема] майже ніякої присвяти, хоч М. Л. був головним планувальником цілого акту вбивства П'ерацького.

Косач був винятково здібний. Пригадую, коли мені потрібно було більше матеріалу, аби виповнити ще 4 сторінки для повного аркуша друку, він, сидючи зі мною в ресторані, попросив паперу і там же, навіть не читаючи вдруге, написав і просив вкласти як новий розділ між двома іншими.

До Лесі Українки ставився з пошаною. Їздив туди [до СРСР] й був зі Щербицьким. Все таки, коли була мова [про Лесю Українку], то вичувалось, що він хотів би бути славнішим за Лесю [...].

Мені доводилось бувати в Косача декілька разів у тиждень. Я тоді мав підприємство на 14-ій вул[иці], а Косач жив, назвімо це, китайською дільницею. Врешті йому вдалося переконати мене, що його співпраця з [радянською] місією є тільки в українському інтересі, й я двічі зустрічався з Бровченком і Лазебником. Але це не до теми.

Косач правно розійшовся з Мар'яною й сином. До нього приходили різні жінки, яких він вербував, читаючи матримоніальні оголошення в польській пресі. Потім зв'язався з пуерториканками, які жили поруч в будинку. Все це грозило скандалом чи горлорізом

еспанського стилю. Думаю, що Косач, окрім алкоголю, жив сексуальним життям і цілком не глядів, з ким він має діло [...]. Коли я звертав його увагу на калібер тих людей, він твердив, що в сексі все дозволяється.

Потім пригадав собі знайомство з якоюсь пані з Пасейку, Н[ью]-Дж[ерсі]. Це була Євгенія Ніколаєва з Дніпропетровська, якої чоловік був інженером. Помер тут у США. Вона приїздила на зустрічі й допомагала їх влаштувати. Пізніше Ю. М. їздив до неї в Пасейк. Лікарі ствердили, що в нього рак на простаті. Він ще жив місяць-два на Давнтавні, а потім я допоміг йому переселитися в Пасейк [...]. За моєю намовою вони побрались у нашій українській православній церкві [...]. Я був самотнім свідком.

Пані Євгенія опікувалася Ю. М., як найвірніша жінка. Терпіла й зносила всі його забаганки, брутальність, грубість у поведінці. Косач опинився в лікарні. Операція міхура, потім конечність радіації. Євгенія перебувала від вчасного ранку по восьму годину вечора в Ю. М. Лікування тривало хіба три тижні. Косач повернувся додому і ще жив декілька місяців дома. Я взяв у нього інтерв'ю на відео, але, крім себехвальби, там годі шукати правди. Натомість вперше Ю. М. висловив подяку Євгенії й висловив любов до неї.

Туди приїздила [його перша] жінка Мар'яна зі сином. Це тому, що Косач бажав бачити сина, а син так був вихований, що він сам не відставав від мами й робив усе, що вона хотіла. Тому й не женився він, хоч мав дуже гарну панну, яка приїздила з відвідинами до Косача й мені розказувала сама [...].

Косач помер 11 січня 1990 року [...]. В клепсидрі домовились мене помістити як "опікуна". Парастас відбувся 12[-го] й були присутніми Євгенія, син Юрій з нареченою Загайкевич, п. Глют, Стахів, Микола Макаревич з місії (нині заступник міністра закордонних справ України) і Олександр Буцько. 13 січня похоронили Ю.М. Косача на Бавнд-Бруку й присутніми були Мар'яна, син, наречена, родина Загайкевичів, п. Перейма, діти Євгенії, внуки Косач-Борисової.

* * *

“Фініта ля комедія” — як воліють у таких випадках зі смутком казати італійці. Хоч насправді то була ціложиттєва драма цього мого обдарованого сучасника. Пригадується дружньо-тепла Косачева присвята на подарованому мені примірнику щойно опублікованої тоді — 1946 року — новелі “Ноктюрн Б-моль”. То була весна МУРУ.

Європа лежала в руїнах. Ми ходили ще неочищеними після бомбардувань вулицями Фюрта, Штутгарту, Мюнхену, Байройта і вірили в ренесанс світу, а український — зокрема. Наснажені гаслом Юрія Шереха, зоря якого тільки но підносилася, про новий національний стиль української літератури, ми вірили в майбутнє такого спалаху. Серед цих ентузіястів був тоді і Юрій Косач. І от, пройшовши згодом велику траєкторію життя, він закінчив його так похмуро-неромантично. Як пояснити цей вихилястий і кручений шлях Косача — це вже завдання майбутніх прискіпливих дослідників-психологів.